

STUDII ȘI CERCETĂRI

SPECIFICUL LOGICII HERMENEUTICE

ALEXANDRU SURDU

The specific of the hermeneutic logic. The common interpretation leaves aside precisely the most important element, which is thinking. To put it another way, the words (either spoken or written) are directly related to the objects they refer to. This results in a series of difficulties and misunderstandings caused by the lack of a perfect identity between thoughts and words. The specific of the hermeneutic logic, as a logical interpretation of thinking through words, is to restore the proper connection between objects, thoughts and words.

Key words: hermeneutic logic, logos, onoma, rhema, adequatio rei et intellectus

Termenul „hermeneutică” a fost utilizat inițial cu semnificația logică pe care o presupune lucrarea lui Aristotel *Peri hermeneias*, respectiv aceea de „interpretare a gândirii”, mai precis de „interpretare a gândirii prin cuvinte”. Căci, considera Aristotel, ceea ce apare în vorbire este un semn al celor ce sunt în minte. Dar noi nu putem comunica direct prin gânduri, ci numai prin intermediul cuvintelor, care pot fi, la rândul lor, vorbite sau scrise. Cuvintele scrise exprimă gândurile prin intermediul celor vorbite, în cazul scrierii fonetice. Dar gândurile se referă și ele la lucruri. În mod obișnuit, în actul comunicării, al înțelegerii dintre oameni, are loc o permanentă interpretare a gândirii prin cuvinte.

Specificul acestei interpretări obișnuite îl constituie faptul că, în cursul înțelegerii, se face abstracție tocmai de factorul cel mai important, și anume de gândire. Altfel spus, cuvintele (vorbite sau scrise) sunt raportate, în aparență, direct la lucrurile despre care este vorba. De aici decurg însă o serie de neajunsuri, de „neînțelegeri” sau de „înțelegeri greșite”. Cauza o constituie faptul că între gânduri și cuvinte nu există o identitate perfectă. Cuvintele *exprimă* gândurile mai mult sau mai puțin exact. Dar sunt și cazuri în care *un* cuvânt exprimă *mai multe* gânduri și altele în care *un* gând este exprimat prin *mai multe* cuvinte. În plus, chiar și atunci când un anumit cuvânt exprimă numai un anumit gând, acesta din urmă poate să aibă un înțeles diferit în funcție de anumite particularități ale modului în care este conceput de interlocutori. Aceste neajunsuri ale interpretării obișnuite au determinat de altfel apariția interpretării *logice* a gândirii prin cuvinte, deci a unei *logici hermeneutice*.

Logica lui Aristotel, din lucrările cuprinse în *Organon*, este o logică hermeneutică, în măsura în care pune în discuție, cel puțin principial, raportul dintre lucruri, gânduri și cuvinte. La el însă, chiar în lucrarea *Despre interpretare*, nu apare

cu pregnanță distincția dintre gânduri și cuvinte, în sensul că primelor nu le acordă o tratare specială. Despre gândul ca atare, despre noțiune sau concept (*noema*), el va trata în lucrarea *Despre suflet*, dar numai din punct de vedere psihologic. În *Hermeneutică* se vorbește ca atare numai despre cuvinte, despre nume (*onoma*) și verbe (*rhema*). La el mai apare însă un termen, care nu poate fi identificat cu simplul nume, deși are și un aspect clar lingvistic. Este vorba de termenul *logos*, care, cel puțin în accepția de *logos tes ousias (ratio substantialis)*, are evident și sens mental. Iar expresia *logos*-ului, în context nepropozițional, cum apare în *Categorii*, nu mai este un simplu nume, ci o *definiție*, o pereche de nume, dintre care unul (genul proxim) desemnează sfera în care poate fi cuprins *logos*-ul respectiv, iar celălalt (diferența specifică), nota prin care acesta se deosebește de restul sferei care îl cuprinde. Dar aceasta înseamnă, în termeni moderni, că noțiunii sau gândului exprimat nu-i corespunde propriu-zis un singur nume (cuvânt), ci o zonă sau un câmp lingvistic, care îi exprimă *înțelesul*. Aceasta este zona care determină dificultățile de interpretare și face ca același cuvânt, chiar dacă nu are înțelesuri diferite, să aibă înțelesuri *nuanțate*.

Deși logica postaristotelică n-a mai fost în aceeași măsură hermeneutică, ea concentrându-și interesul mai mult asupra formelor gândirii, făcând abstracție de conținutul acesteia, problema raportului dintre gânduri și cuvinte și a relațiilor acestora cu stările de lucruri a fost mereu în atenția logicienilor. Scolastici, în speță, au precizat așa-numitele *intenții* ale cuvintelor, care se pot referi direct la obiecte (*intentio prima*) sau numai la gândurile despre acestea (*intentio secunda*). Ei au elaborat teoria numită *suppositio* în care se tratează despre diferitele accepții ale cuvintelor ca termeni propoziționali. Înțelesul unui cuvânt depinde și de contextul în care este utilizat și care îi precizează sensul. Acesta poate să fie direct sau indirect ș.a.m.d.

Hermeneutica teologică, fără să aibă o legătură directă cu logica, a extins câmpul investigației asupra înțelesului cuvintelor de la analiza propozițională la analiza *textuală*, schițând astfel o dimensiune *metodologică* a logicii hermeneutice. În cazul textelor biblice nu este suficientă o definiție riguroasă a cuvintelor și nici precizarea sensurilor în care acestea pot fi utilizate propozițional, căci ele își dobândesc în cursul narațiunii alte înțelesuri. Interpretarea unui text presupune de asemenea un *context*, în care, implicit sau explicit, apar intenționalități de alt ordin decât cele uzuale.

Hermeneuții vorbesc despre o *transcendență* a limbajului, în special a celui scris. Adesea, înțelesul unui text trebuie căutat *dincolo* de limbajul acestuia, fie în *subtext*, în anumite presupoziii legate de elaborarea textului (intenții ascunse ale autorului în legătură cu un subiect în aparență total străin acestor intenții), fie într-un fel de *supertext*, într-un câmp de înțelesuri care se poate produce independent de intenția autorului.

În genere, un text filosofic sau din așa-numitele științe ale spiritului (după distincția lui Dilthey), spre deosebire de cele din științele naturii, care pot fi elucidate prin explicații, este prin sine o creație spirituală care, odată constituită, își poate dobândi înțelesuri independente de orice intenționalitate prestabilită. Din această cauză, este necesară o analiză din *perspectivă istorică* a acestor texte. Dar aceasta înseamnă, evident, introducerea în cadrul interpretării a factorului *timp*.

Pentru aprecierea unui text nu este necesar numai contextul scriptic, ci și *contextul istoric*. Nici autorul și nici cititorul sau interpretul nu sunt absoluți. Autorul poate fi interpretat altfel decât a gândit, iar interpretul poate fi altul decât acela căruia i s-a adresat autorul. Axiologic vorbind, valoarea unui text trebuie să fie apreciată cu prudență, după experiența atât de frecventă a renașterii unor idei, teorii etc., considerate până atunci ca fără niciun viitor.

Din perspectiva logicii hermeneutice, până și valoarea simplă de adevăr (*adequatio rei et intellectus*) își găsește nuanțări în funcție de context. De regulă, se consideră că un enunț este adevărat în măsura în care corespunde unei stări de fapt. Dar aici este presupus că faptul există înaintea enunțului. Or, situația nu se prezintă întotdeauna așa. Cel puțin în cazul enunțurilor etice, juridice sau politice. În cazul enunțurilor cu caracter imperativ, fără a fi porunci, stările de fapt trebuie să fie conforme enunțurilor, și nu invers. În situații politice însă, de multe ori, confirmarea practică poate să ducă la infirmare. Există deci două cazuri de *adequatio*: a gândirii la starea de fapt și a stării de fapt la gândire. Cum însă condițiile de realizare ale acestei adecvări diferă de la o etapă istorică la alta, de la o zonă geografică la alta, de la o economie, situație politică etc. la alta, nu numai că enunțurile respective, ideile, teoriile sau textele în genere au valori diferite de adevăr, dar au și înțelesuri diferite, care determină interpretări distincte.

Există însă și alte motive care determină interpretări divergente ale unor texte filosofice și care necesită de asemenea intervenții de tip logico-hermeneutic. Sursa lor o constituie tot zona sau câmpul lingvistic de exprimare a înțelesului.

Dezvoltarea logicii matematice și larga ei aplicabilitate în tehnica modernă a impus, încă de la începutul acestui secol, prestigiul limbajului simbolic ca limbaj al exactității. Din perspectiva hermeneuticii filosofice, un astfel de limbaj nu prezintă principial niciun interes, pentru simplul motiv că simbolurile respective nu au înțeles determinat. Un calcul logico-matematic nu este un text. Dar aceasta nu înseamnă că el nu-și poate dobândi diferite interpretări. Ce-i drept, aici „interpretarea” are un alt sens, mult mai activ decât cel uzual. În sens obișnuit, interpretarea este creativă și nu poate fi considerată absurdă pretenția lui Dilthey ca „interpretul să-l înțeleagă pe autor mai bine decât s-a înțeles el însuși”. Dar în cadrul unui sistem formal, care nu oferă altceva decât propria lui desfășurare algoritmică, interpretarea devine creația pură a interpretului. O înlănțuire de simboluri, după anumite reguli, poate să devină prin interpretare partitura unui text muzical, de exemplu, sau rețeaua unui circuit cu contacte și relee, dar poate să devină și o înlănțuire de propoziții sau raționamente, care să aibă nu numai semnificații obiectuale, ci și înțelesuri.

Există însă și o situație inversă, când limbajul simbolic, și respectiv metoda operațională a logicii simbolice, este utilizat la interpretarea textelor scrise în limbaj uzual. Se ajunge în astfel de cazuri la un fel de transcriere simbolică a enunțurilor și la stabilirea unor tipuri de relații inferențiale între acestea. Au existat astfel de încercări și în analiza unor texte biblice.

Se constată însă, pe această cale, că metoda nu este într-un total corectă. Încă Wittgenstein, în celebrul său *Tractatus*, aplicând în mod consecvent analiza logi-

co-matematică la anumite domenii filosofice, a constatat că acestea nu sunt exprimabile în limbajul exactității simbolice și a conchis că ele nu au statut științific. Este vorba de etică și estetică. Cu atât mai puțin admisibile, din perspectiva logicii simbolice, sunt textele filosofice ale lui Hegel, considerate de către unii exegeți ai acestei orientări (ca J.M. Bocheński, de exemplu) drept pure aberații.

În realitate, există mai multe tipuri de limbaje și tocmai aceasta este una dintre cele mai importante sarcini ale unei logici hermeneutice, să stabilească criteriile de distincție dintre aceste limbaje, în funcție de înțelesurile lor, adică de ceea ce exprimă ele, pe de o parte, și, pe de alta, în funcție de domeniile realității pe care le semnifică.

Este vorba, în mare, de vechea problemă a *Hermeneuticii* lui Aristotel, de stabilirea raporturilor corecte dintre lucruri, gânduri și cuvinte, doar atât că astăzi situația este mult mai complexă, lumea lucrurilor s-a diversificat, ca și lumea gândurilor, iar câmpul acela lingvistic, zona de interferență a înțelesurilor, nu se mai reduce la nuanțe de exprimare, ci a devenit un tărâm brăzdat de granițe rigide și locuit de ființe străni care nu se mai recunosc unele pe celelalte. Menirea logicii hermeneutice este aceea de a le găsi originea comună. Or, aceasta nu este și nu poate fi alta decât gândirea omului. Pâinea cea de toate zilele a logicii.